

ЕТИМОЛОГІЯ

(укладена одним молодшим учителем гімназії,
що помер від сухот)

Той блідий Учитель¹ — у зношеній одежі й сам ніби зношений увесь: і тілом, і душею, й розумом, — і тепер стоїть у мене перед очима, як живий. Він, було, все стирав пилюку зі своїх старих лексиконів та граматик якоюсь чудернацькою хусточкою, наче на посміх оздобленою строкатими прапорцями в барвах усіх відомих націй світу. Він любив стирати пилюку зі своїх старих підручників: ця робота немовби делікатно нагадувала йому про те, що він смертний.

* * *

«Коли ви беретеся навчати інших і пояснювати їм назву риби-кита в нашій мові — WHALE, а самі, як невіглас, пропустите літеру H, хоч у ній міститься трохи не все значення слова, то ви введете людей в оману».

*Р. Гаклейт*²

WHALE. [...] Швед., і дан. hval. Назва цієї тварини пов'язана з уявленням про округлість чи про котіння, бо данське hvalt — «вигнутий» або «склепистий».

Словник Вебстера

¹ На думку відомих мелвіллознавців Лютера Менсфілда і Говарда Вінсента, цей абзац можна вважати відсиланням як до власного учительського досвіду Германа Мелвілла у 1837–1840 рр., так і до біографії видатного англійського лексикографа Семюела Джонсона. (*Прим. ред.*).

² Річард Гаклейт (бл. 1552–1616) — англійський географ, священник Англіканської церкви, державний і політичний діяч, автор низки робіт, присвячених, в основному, дослідженням земної кулі, а також темі англійської колонізації у Північній Америці, завзятим приборчником якої він був. (*Прим. ред.*).

WHALE. [...] Майже безпосередньо з гол. і нім. Wallen; англосакс., Walw-ian — «котитись, валятись».

Словник Річардсона

πτ	— давньоєврейське
χητος	— грецьке
CETUS	— латинське
WHÆL	— англосаксонське
HVAL	— данське
WAL	— голландське
HWAL	— шведське
HVALUR	— ісландське
WHALE	— англійське
BALEINE	— французьке
BALLENA	— іспанське
ПЕКІ-НУЇ-НУЇ	— фіджійське
ПЕХІ-НУЇ-НУЇ	— ерромангоанське ¹

ЦИТАТИ

(дібрані одним помічником помічника бібліотекаря)

Ви пересвідчитесь, що цей бідолаха, Помічник Помічника, невтомний копун і книжковий хробак, обнишпорив цілі ватиканські книгозбірні та всі ятки вуличних букіністів на світі, аби визбирати будь-які побіжні згадки про китів, котрі лишень зміг він знайти в усіляких книжках — церковних і світських. А тому оці твердження про китів, перемішані тут без ніякого ладу, хоч вони і автентичні, не слід вважати якимсь Євангелієм китознавства; принаймні не в кожному окремому випадку. Аж ніяк. Ці уривки з давніх авторів взагалі і з поетів зокрема цінні й цікаві лише тим, що дають змогу ніби з пташиного польоту окинути поглядом те, що будь-коли й будь-де

¹ Острів Ероманга — один з Новогребридських островів. *(Прим. ред.)*.

казали, думали, уявляли й співали про Левіафана численні народи й покоління, зокрема й ми.

Що ж, прощавай, сердего Помічнику Помічника; я, твій коментатор, зичу тобі всього найкращого. Ти належиш до того мізерного, безбарвного поріддя, якого не зігріє жодне вино цього світу і для якого навіть білий херес був би занадто рожевий і міцний; та все ж і з такими, як ти, інколи буває приємно посидіти, погомоніти, й самому почувуючись мізерним, і звеселитись, упившись слізьми, і з вогкими очима над сухою чаркою сказати вам навпростець, сказати зі смутком, але й не без утіхи: «Не тратьте марно сили, Помічники Помічників! Бо чим більше ви намагатиметесь потішити людей, тим менше вдячності заслужите в них! Якби ж то я зміг звільнити для вас Гемптон-Корт і Тюльрі!¹

Та проковтніть свої сльози і гайда на самісіньку бом-брам-стенгю — злетіть серцями аж у ту височінь, бо ваші друзі, які відлетіли поперед вас, уже розчищають семиповерхові небеса², щоб вас там прийняти, а так довго розпещувані там Гавріїл, Михаїл та Рафаїл³ мусять вимітатися звідти геть. Тут, у цьому світі, ви можете цокатись тільки розбитими серцями — там будете цокатись нерозбивними келихами!»

* * * 4

«І створив Бог риби великі».

Книга Буття

¹ Гемптон-Корт — палац англійських королів поблизу Лондона, нині музей. Тюльрі — резиденція французьких королів у Парижі. (*Прим. ред.*).

² Відображення старовинних космологічних уявлень про сім небесних сфер, які були поширені в Європі аж до XVII ст. завдяки пануванню геоцентричної птоlemeївської моделі світобудови. Кореняться в міфологічному світогляді стародавніх мешканців Месопотамії. (*Прим. ред.*).

³ Три архангели, що згадуються у Біблії. (*Прим. ред.*).

⁴ Перші п'ять цитат належать до Старого заповіту, а саме це відповідно: Буття 1:7; Йов 41:24; Йона 2:1; Псалми 102:26 й Ісаїя 27:1. Наводяться в найпоширенішому українському перекладі Біблії (1962), виконаному митрополитом Іларіоном, у миру — Іван Огієнко (1882–1972), подібно до решти біблійних цитат та алюзій в тексті роману, якщо тільки не зазначено протилежного. (*Прим. ред.*).

«Стежка світить за Левіафаном, а безодня здається сивиною».

Книга Йова

«І призначив Господь велику рибу, щоб вона проковтнула Йону».

Книга пророка Йони

«Ходять там кораблі; там той Левіафан, якого створив Ти, щоб бавитися йому в морі».

Книга псалмів

«У той день навідає Господь Своїм твердим, і дужим, та сильним мечем Левіафана¹, змія прудкого, і Левіафана, змія звивкого, і дракона, що в морі, заб'є».

Книга пророка Ісаї

«А коли щось опиниться в хаосі пащеки тої потвори — чи то живе створіння, чи то судно, чи й камінь, — то вмить воно западе в смердючу велетенську горлянку й зникне в бездонній прірві його черева».

Голландів переклад «Моралій» Плутарха²

«В Індійському океані водяться найчисленніші і найбільші в світі риби. З-поміж них кити та водокрути, звані Valænae, сягають увдовж стільки, як чотири упруги ґрунту».

Голландів переклад Плінія³

---

¹ Левіафан — біблійна морська потвора, яка разом із наземним чудовиськом бегемотом доводить незбагненність акту божественного творіння. Образ левіятана, закорінений у міфологічних уявленнях стародавніх семітів та мешканців Месопотамії, служить уособленням первісного хаосу, ворожого Творцю. (*Прим. ред.*).

² Плутарх (бл. 46-бл. 127 рр. н. е.) — давньогрецький історик і філософ-мораліст. Автор «Моралій» — циклу із 78 найрізноманітніших за тематикою коротких творів та промов, що справили значний вплив на європейську гуманітарну думку пізніших століть. Філемон Голланд — автор перекладів англійською мовою як «Моралій», так і «Природничої історії» Плінія Старшого (див. нижче). (*Прим. ред.*).

³ Гай Пліній Секунд, або інакше Пліній Старший (22/24–79 рр. н. е.) — давньоримський державний та військовий діяч, більше відомий як письменник-ерудит, автор монументальної «Природничої історії» в 36 книгах, що стала прообразом усіх сучасних енциклопедій. (*Прим. ред.*).

«Ми пропливли по морю заледве два дні, коли зі сходом сонця з'явилась безліч китів та інших морських потвор. [...] З-поміж китів один був страховинно великий. Він посунув на нас, роззявивши пащу, здіймаючи хвилі на всі боки й збиваючи перед собою піну на воді».

Тук. Переклад «Правдивої історії» Лукіана¹

«Він навідав ту країну ще й для того, щоб уполовати моржів, які мають замість зубів дуже коштовну кість, і привіз трохи тієї кості своєму королю. [...] Найкращих китів виловлюють у його рідних краях, і вони бувають ярдів сорок вісім, а то й п'ятдесят завдовжки. Він сказав, що з п'ятьма товаришами якось уполовав їх за два дні шість десятків».

*Розповідь Оттара, чи Охтхера,
записана з його вуст королем Альфредом
року Божого 890-го²*

«На противагу абичому іншому, скажімо, тварині чи човну, які, потрапивши у жаску пащеку морського монстра, будуть поглинені і пропадуть, ця маленька рибка-лоцман ховається в ній без жадної загрози для життя і спокійно собі там спить».

Монтень. «Апология Раймунда Сабундського»³

---

¹ Лукіан Самосатський (бл. 125–180 р. н. е.) — античний ритор і сатирик. «Правдива історія» (бл. 170) — сатирична пародія на подорожні нотатки, яка, крім усього іншого, вважається ще й одним із перших фантастичних творів у світовій літературі, зокрема що стосується мандрівок у космос та на інші небесні тіла і контакт із інопланетянами. Англійською мовою цей твір переклав у 1820 р. Вільям Тук. (*Прим. ред.*).

² Норвезький мореплавець Охтхер(е), або Отта із Голугаланду відомий з єдиного джерела — англосаксонського перекладу латинської історичної хроніки «Historiae Adversus Paganos» [Історії супроти поган] богослова Павла Орозія (бл. 375–після 418), у якому йдеться про бесіду вікінга з королем Вессексу Альфредом Великим (849–899) та розповідь про плавання в акваторіях Балтійського, Баренцового та, можливо, Білого морів. (*Прим. ред.*).

³ Монтень (1533–1592) — видатний французький літератор та філософ-гуманіст, скептик періоду Відродження. Автор знаменитих есе та нарисів, що складають 3-томну збірку «Проби» (Essais, 1580), до 2-го тому якої саме й уходить «Апология Раймунда Сабундського». (*Прим. ред.*).

«Тікаймо! Щоб мене лизом злизало, це Левіятан, якого наш честивий пророк Мойсей описав у житті святого чоловіка Йова!»

*Рабле*¹

«Печінкою того кита навантажили два вози».

*Стоу. «Літопис»*²

«Велетень Левіафан, що круг нього море кипить, як у казані».

*Лорд Бекон. Переспів псалмів*³

«Що ж до страховинної величини того кита чи косатки, то ми не довідалися нічого певного. Вони дуже жиріють, отож з одного кита можна натопити неймовірно багато лою».

*Його ж таки «Історія життя і смерті»*⁴

«Спермацет⁵ — на всі недуги засіб».

*Шекспір. «Король Генріх»*⁶

«Достеменно як у кита».

*«Гамлет»*⁷

«Жахливий біль йому вже груди пропіка,

Й не треба лікаря — його уміння всує.

Він заверта назад і ворога шука,

¹ Цитата із книги «Гаргантюа та Пантагрюель» (розділ XXXIII) французького письменника-сатирика Франсуа Рабле (бл. 1494–1553). (*Прим. ред.*).

² Недослівна цитата з оглядової праці англійського історика та антиквара Джона Стоу (1524/25–1605), що повністю називається «Annales, or a Generale Chronicle of England from Brute until the present yeare of Christ 1580» [Літопис, або Загальна хроніка Англії від часів Брута і по нинішнє літо від Різдва Христового 1580-е]. (1580). (*Прим. ред.*).

³ Френсіс Бекон (1561–1626) — видатний англійський мислитель, державний та громадський діяч, науковець-енциклопедист та літератор. Тут мова йде про переспів 103-го псалма: «Ходять там кораблі, там той левіятан, якого створив Ти, щоб бавитися йому в морі». (Псалми 103:26). (*Прим. ред.*).

⁴ Книга Френсіса Бекона з природничої історії 1638 р. (*Прим. ред.*).

⁵ Спермацет — біла воскоподібна речовина, що знаходиться в голові кашалота. (*Прим. ред.*).

⁶ Цитата з з п'єси Вільяма Шекспіра «Генріх IV» (частина I, дія I, сцена III). (*Прим. ред.*).

⁷ Цитата з трагедії В. Шекспіра «Гамлет» (дія 3, сцена 2). (*Прим. ред.*).

Чия отак його поранила рука:

Так кит підраний до берега прямує».

Спенсер. «Королева фей»¹

«Величезні, мов кити, які рухом своїх велетенських тіл можуть і в безвітря так збурити океан, що він аж закипить».

Сер Вільям Давенант. Передмова до «Гондїберта»²

«Що воно таке спермацет, люди достеменно й не знають; адже навіть учений Гофманнус після тридцятирічних досліджень каже відверто: *nescio quid sit*³».

Сер Т. Браун. «Про спермацет і кашалотів».

Див. його «Поширені помилки»⁴

«Як Талюс Спенсерів⁵ своїм новітнім ціпом,
Так він страшним хвостом несе руїну сліпо.

В боках без ліку гарпунів він ніс,
На спині ж був списів густенний ліс».

Воллер. «Бій біля Літніх островів»⁶

¹ «Королева фей» (1590) — епічна поема алегоричного характеру, найвідоміший твір видатного англійського поета елізаветинської епохи Едмунда Спенсера (1552/53–1599). (*Прим. ред.*).

² «Гондїберт» — епічна поема англійського поета і драматурга сера Вільяма Давенанта (1606–1668). (*Прим. ред.*).

³ Не знаю, що воно (*латин.*)

⁴ Сер Томас Браун (1605–1682) — англійський мислитель, науковець, лікар-практик, енциклопедист і ерудит. Наведена цитата походить із його авторської енциклопедії емпіричного знання і каталогу забобонів та хибних уявлень про світ «*Pseudodoxia Epidemica*» (1646). Згадуваний у ній Гофманнус — це Йоганн Якоб Гофманн (1635–1706), швейцарський історик, богослов, класичний філолог і енциклопедист, автор 4-томної латиномовної енциклопедії «*Lexicon Universale*» (1698). (*Прим. ред.*).

⁵ Талюс — персонаж «Королеви фей» Едмунда Спенсера (див. вище) — залізний воїн-помічник, озброєний бойовим цепом. (*Прим. ред.*).

⁶ Едмунд Воллер (1606–1687) — англійський поет і політичний діяч. "Бій біля Літніх островів" (1645) — «іроїкомічна» поема про залюднення Бермудських островів англійськими колоністами, кульмінацією якої є битва поселенців і китів. (*Прим. ред.*).

«Бо завдяки мистецтву створюється той великий Левіатан, що зветься Державою (латиною Civitas) і який є лише штучною людиною».

Початок Гоббсового «Левіафана»¹

«Нерозумна Душа-Людська ковтнула його враз, і зник він, неначе мілька у пащі китовій».

«Священна війна»²

«...Той звір морський,
Левіафан, що Бог його створив
Найбільшим із усіх живих істот».

Мілтон. «Утрачений рай»³

«...Там Левіафан,
Найбільша із живих істот, лежить
У хвилях, ніби цілий мис, і спить
Чи плаває, немов плавучий острів,
І ціле море втягує крізь зябра,
А потім водограєм виверга».

Там-таки

---

¹ Томас Гоббс (1588–1679) — видатний англійський мислитель, політичний філософ, один із фундаторів західної політичної думки та автор теорій соціального контракту і державного суверенітету. Цитата із вступу до його найвідомішої філософської та політологічної праці «Левіафан» (Leviathan or The Matter, Forme and Power of a Common Wealth Ecclesiasticall and Civil). (Прим. ред.).

² «Священна війна» (The Holy War, 1682) — алегоричний роман англійського проповідника та релігійного автора Джона Баньяна (1628–1688), повна назва якого — «The Holy War Made by King Shaddai Upon Diabolus, to Regain the Metropolis of the World, Or, The Losing and Taking Again of the Town of Mansoul» [Священна війна, що вів її цар Шаддай супроти Диявола за владу над стоїчним городом світу, або ж Відступ та завоювання міста Душа-Людська] (1682). (Прим. ред.).

³ Джон Мілтон (1608–1647) — видатний англійський поет, полеміст і літературатор, автор епічних поем, зокрема "Утраченого раю" (1667) — історії гріхопадіння людини та її вигнання з Раю. (Прим. ред.).

«...Величезні кити, що плавають у водяному морі, а в собі носять море лою».

Фуллер. «Держава божественна й світська»¹

«Так десь за мисом, виринувши з глибу,

Той велетень Левіафан чигає.

Не ловить, а дрібну ковтає рибу,

Що в пащу ненароком заблукає».

Драйден. «Annus mirabilis»²

«Коли вбитий кит плаває в воді за кормою судна, йому відтинають голову й човном підтягують її якомога ближче до берега, але вже на глибині дванадцяти-тринадцяти футів вона зачіпається за дно».

Томас Едж. «Десять подорожей до Шпіцбергену».

У Перчесса³

«Дорогою вони бачили багатьох китів, що жирували в океані й, пустуючи, пирскали водою з ніздрів, які природа помістила в них на спині».

Сер Т. Герберт. «Подорож до Азії та Африки».

Збірки Гарріса⁴

¹ Томас Фуллер (1608–1661) — англійський церковний діяч, історик і літератор. Його «Держава божественна й світська» (1642) — одна з найбільш відомих та найбільш успішних у фінансовому відношенні книг про абстрактні характеристики суспільства у «божественній державі». (*Прим. ред.*).

² «Annus Mirabilis: The Year of Wonders» [Annus Mirabilis. Рік чудес] (1667) — поема видатного англійського поета Джона Драйдена (1631–1700) в пам'ять про 1666 рік, який в англійській історії відзначився низкою резонансних подій: відкриття Ісаака Ньютона, перемога англійського флоту над голландським і велика пожежа в Лондоні. Саме завдяки Джону Драйдену цей латинський вислів став крилатим. (*Прим. ред.*).

³ Томас Едж (1587/88–1624) — англійський купець і китобій. Ходив на промисли до Шпіцбергену і був одним із піонерів китоловства у водах біля Гренландії.

Семюел Перчес (1577[?]-1626) — англіканський священник, бакалавр богослов'я, відомий свого часу видавець книг та журналів подорожей, інформацію про які збирав самостійно, а також публікував матеріали інших дослідників. (*Прим. ред.*).

⁴ Баронет Томас Герберт (1606–1682) — англійський придворний та державний діяч, історик і мандрівник. Тут ідеться про одне з пізніших

«Там вони побачили такі величезні табуни китів, що му-
сили пливати далі з великою обережністю, аби не напоротися
судном на котрогось».

Схаутен. «Шоста подорож довкола світу»¹

«Ми відпливли з Ельби з північно-східним вітром на
судні, що звалося «Йона-в-череві-китовому».

.....

Декотрі кажуть, ніби кит не може роззявити пащу, але то
байки.

.....

Вони часто видираються на щогли й виглядають у морі ки-
тів, бо той, хто побачить кита першим, дістає в нагороду дукат.

.....

Мені розповідали, що поблизу Шетландських островів²
уполоввали кита, який мав у череві з барило, чи й більше, осе-
ледців.

.....

видань його книги подорожей, відомої у першій публікації як «Description of the Persian Monarchy now being; the Orientall Indyes, Isles and other parts of the Greater Asia and Africk» [Опис Персидської монархії із відвідинами східних Індій, островів та інших портів Великої Азії та Африки] (1634). Джон Гарріс (1666–1719) — англіканський священник, енциклопедист і письменник. Герман Мелвілл має на увазі «Повну збірку мандрівок та морських подорожей, укладену з оповідей понад чотирьохсот щонайциршіших англійських авторів, починаючи з Гаклуїта, Перчеса тощо» (Navigantium atque Itinerantium Bibliotheca; or, a Compleat Collection of Voyages and Travels: Consisting of above Four Hundred of the Most Authentick Writers; Beginning with Hackluit, Purchass, &c. in English, 1705), із якої Мелвілл опосередковано запозичив не тільки цю цитату, а й попередню, Томаса Еджа. (*Прим. ред.*).

¹ Віллем Корнеліс Схаутен (бл. 1567–1625) — голландський мореплавець, першовідкривач о-вів Естадос, південної крайньої точки Америки (мис Горн на о. Орнос) і маршруту до Тихого океану через протоку Дрейка (1616). Формулювання Германа Мелвілла дещо неточне, і «Шоста подорож довкола світу» — це радше не назва бортового журналу Віллема Схаутена, а констатація того факту, що його подорож у 1615–1617 рр. на ост-індійці «Ендрахт» стала шостим повноцінним плаванням навколо світу. (*Прим. ред.*).

² Шетландські острови — субарктичний архіпелаг в Атлантичному океані на межі Норвезького та Північного морів, розташований на півн. сх. від Британії. (*Прим. ред.*).

Один з наших гарпунників казав мені, що колись уполював поблизу Шпіцбергену зовсім білого кита».

«Подорож до Гренландії». 1671. Збірка Гарріса

«На це узбережжя (Файф) море часом викидає китів. 1652 року викинуло одного, вісімдесят футів завдовжки, з породи вусатих, і з того кита (як мені казали), крім величезної кількості лою, добуто 500 вагових мір китового вуса. Щелепу його поставили замість брами в Пітферренському парку».

Сібболд. «Файф і Кінрос»¹

«Я погодився спробувати, чи не зумію вбити цього кашалота, бо я ще ніколи не чув, щоб хтось спромігся вполювати такого: адже вони страшенно люті й прудкі».

Річард Стаффорд. «Листи з Бермудів». Філологічні нотатки, 1668²

«І кити у морі
Слухаються Бога».

«Новоанглійський буквар»

«Ми побачили й безліч великих китів, бо їх, можу запевнити, в південних морях у сто разів більше, ніж на північ від нас».

Капітан Каулі. «Подорож довкола світу», 1729³

«...Віддих кита часто буває такий смердючий, що аж памороки забиває».

Ульйоа. «Південна Америка»⁴

¹ Сер Роберт Сібболд (1641–1722) — шотландський лікар, антиквар і природознавець. Першим здійснив науковий опис синього кита. Повна назва зацитованого джерела — «Історія, стародавня й сучасна, шерифських округ у Файфі та Кінроссі» (The History, Ancient and Modern, of the Sheriffdoms of Fife and Kinross, 1710). (Прим. ред.).

² Річард Стаффорд (бл. 1600–після 1676) — бермудський колоніст, чий лист був опублікований у матеріалах Королівського наукового товариства. (Прим. ред.).

³ Вільям Амброзія, в інших джерелах Ейбрагам Каулі (XVII ст.) — англійський флібустьєр, що здійснив навколосвітнє плавання і одним із перших картографував Галапагоські острови у 1684 р., про що Г. Мелвіл міг дізнатися зі спогадів його напарника, значно відомішого флібустьєра і дослідника, одного із засновників океанології Вільяма Дампіра (1652–1715). (Прим. ред.).

⁴ Антоніо де Ульйоа (1716–1795) — іспанський геодезист, астроном, адміністратор і військовий діяч. Брав участь у французькій геодезичній експедиції до Південної Америки в 1735–1746 рр., за результатами якої написав звіт «Relacion historica del viaje a la America meridional» [Історич-

«Добірних сільфів¹ аж п'ятдесяти
Поважна роль — спідничку стеретти.
Бо й сім спідниць, і обручі довкіл,
Та ще й з китових вусів частокіл
Нездатні часто скарб оборонить...».

Поп. «Украдений кучерик»²

«Величина наземних тварин видається сміховинною,
коли порівняти їх із тими, що населяють морські глибини.
Кит, безперечно, серед усіх живих істот найбільший».

Голдсміт. «Природнича історія».

«Якби ви писали байку для маленьких рибок, то й ті б у
вас промовляли голосом великих китів».

Голдсміт — Джонсонові³

«Пополудні ми вгледіли начебто скелю, та виявилось, що
то мертвий кит: якісь азіати вполювали його й саме волокли
до берега. Нам здалося, що вони ховаються за китом від на-
ших очей».

Кук. «Подорожі»⁴

на реляція про подорож до Полуденної Америки] (1748), англійським перекладом якої користувався Г. Мелвілл. (*Прим. ред.*).

¹ Сільфи — елементалі (духи стихії) повітря, вигадані німецьким алхіміком та лікарем Парацельсом (1493–1541), популяризовані середньовічними містичками та поетами, зокрема — і значною мірою — Александром Попом. (*Прим. ред.*).

² «Украдений кучерик» (1712) — знаменита іроїкомічна поема англійського поета Александра Попа (1688–1744), що високим стилем оповідає про тривіальну пригоду: крадіжку пасма волосся юної красуні Белінди залицяльником Бароном та «надприродні» сили, втягненні в боротьбу за кучерик. (*Прим. ред.*).

³ Олівер Голдсміт (1728–1774) — ірландський романіст, драматург і поет, упорядник багатотомного видання «An History of the Earth and Animated Nature» [Історія Землі та живої природи] (1774), що було відоме Г. Мелвіллу в скороченому викладі у виданні 1807 р. Друга цитата апокрифічна, оскільки відома лише з біографії авторства Джеймса Босвелла «Life of Samuel Johnson» [Життя Семюела Джонсона] (1791). (*Прим. ред.*).

⁴ Неточна цитата із посмертно виданого бортового журналу видатного англійського мореплавця, дослідника, керівника трьох добре організованих навколосвітніх експедицій Джеймса Кука «A Voyage to the Pacific Ocean» [Плавання до Тихого океану] (1784). (*Прим. ред.*).

«На найбільших китів дуже рідко важаться нападати. Бо їх так бояться, що в морі остерігаються навіть згадувати про них уголос, а на судах завжди возять гній, вапняк, ялівцеве дерево та всякі такі речі, що нібито мають силу відлякувати тих страховищ і не підпускати їх надто близько».

Уно фон Тройл. «Листи про подорож Бенкса й Суландера до Ісландії 1772 року»¹

«Спермацетовий кит, якого відкрили нантакетці, — моторна й люта тварина, і китобої, що на нього полюють, мають бути надзвичайно спритні та відважні».

Меморандум Томаса Джефферсона про китоловство, надісланий французькому міністрові 1778 року²

«Скажіть-но, що в світі рівне йому?».

Згадка Едмунда Берка в парламенті про нантакетський китобійний промисел³

---

¹ Уно фон Тройл (1746–1803) — шведський мандрівник і релігійний діяч. Тут наводиться фрагмент його 12-го листа з Ісландії (1780). Англійський баронет Джозеф Бенкс (1743–1820) і швед Даніель Карлссон Суландер (1733–1782) — природознавці, учасники першої експедиції Джеймса Кука у 1768–1771 рр. (*Прим. ред.*).

² Цитата зі збірника «Memoir, Correspondence, and Miscellanies from the Papers of Thomas Jefferson» [Спогади, листування та різні папери з архівів Томаса Джефферсона] (1829), антології документів про життя Томаса Джефферсона (1743–1826), 3-го президента і Отця-Засновника США. Французький міністр — Арман Марк (1745–1792), французький державний діяч, державний секретар у морських справах (1787) і міністр закордонних справ (1787–1791). У Мелвілла лист Джефферсона датовано хибно, оскільки мова йде про 1788 рік.

Нентакіт (у сучасних атласах — Нантакет) — невеликий, всамітнений острів в Атлантичному океані на південь від мису Кейп-Код, відкритий Бартолом'ю Госнолдом у 1602 р. і вже заселений на той час алгонкінським племенем вампоангів. Колонізований англійцями у XVII — XIX ст., перетворився на весвітньо відомий китобійний центр. Нині — округ штату Массачусетс. (*Прим. ред.*).

³ Едмунд Берк (1729[?]-1797) — видатний англо-ірландський філософ, публіцист, політик та законотворець.

Перша наведена цитата з Едмунда Берка належить до його промови «On Moving His Resolutions for Conciliation with the Colonies» [Про винесення резолюції щодо примирення із Колоніями] (1775). Друга є перефразуванням його непрямих слів, як вони наводяться у біографії політика «Memoir

«Іспанія — великий кит, викинутий морем на берег Європи».

Десь у Едмунда Берка

«Десяте джерело постійних королівських прибутків, за-
сноване нібито на тому, що король стереже моря й захищає їх
від піратів та флібустьєрів, — це право на «королівську рибу»,
тобто китів і осетрів. І одні, й другі, викинуті на берег або
спіймані в побережних водах, є власністю короля».

Блекстон¹

«Зі смертю гра ладнається уже;
Родмонд несхибне вістря підіймає
І кожен рух кита постерігає».

Фокнер. «Загибель корабля»²

«Покрівлі, бані та шпилі
Мов полум'ям палали,
Вогні ракет у вишині
Піднебній зависали,
Аж до небес вони п'ялись.
Так кит, що ріже хвилі,
Пускає струмінь свій увись...
Всі з радощів шаліли».

Купер. «На приїзд королеви до Лондона»³

---

of the Life and Character of the Right Hon. Edmund Burke» [Спогади про життя і вдачу Вельмишановного Едмунда Берка] (1824) авторства хірурга та літератора Джеймса Прайора (бл. 1790–1869). 1869). (*Прим. ред.*).

¹ Сер Вільям Блекстон (1723–1780) — англійський юрист, суддя, законотворець, політичний діяч. Автор монументального трактату «Commentaries on the Laws of England» [Коментаря англійських законів] (1765–69) у 4-х тт., що був в активному обігу понад століття. Наведена тут цитата належить Т. 1 — «Про права осіб». (*Прим. ред.*).

² Вільям Фокнер (1732–1769, Індійський океан) — шотландський моряк і поет, славу якому принесла до певної міри автобіографічна поема «Загибель корабля» (1762). (*Прим. ред.*).

³ Вільям Купер (1731–1800) — англійський поет, автор релігійних гімнів і предтеча романтичного руху. Повна назва зацитованого фрагмента поезії — «На приїзд королеви до Лондона поночі 17 березня 1789 року» (On the Queen's Visit to London, 1803). (*Прим. ред.*).

«За кожним ударом китового серця з нього викидається з величезною швидкістю десять-п'ятнадцять галонів крові».

*Звіт Джона Гантера про розтин кита
(невеликих розмірів)¹*

«Аорта кита має більший перетин, ніж головна водогінна труба біля Лондонського мосту, і вода рине в тій трубі не з таким розгоном і швидкістю, як кров із китового серця».

Пейлі. «Теологія»²

«Кит — ссавець без задніх кінцівок».

Барон Кюв'є³

«На сороковому градусі південної широти ми побачили спермацетових китів, але не вполювали жодного аж до першого травня, коли море було просто всіяне ними».

*Колнетт. «Подорож задля розширення
промислу кашалотів»⁴*

---

¹ Джон Гантер (1728–1793) — визначний шотландський хірург і анатом свого часу, член Королівського наукового товариства (1767), власник великої колекції кістяків.

Цитата походить із наукової статті Джона Гантера «Observations on the Structure and Oeconomy of Whales» [Спостереження за будовою та життям китів] (1787). (*Прим. ред.*).

² Вільям Пейлі (1743–1805) — англійський богослов, священник Англійської церкви і впливовий філософ свого часу, автор широковідомої «Природної теології, або Свідчень на користь існування та проявів Божественного (зібраних поміж природних явищ)» (Natural Theology, 1802). (*Прим. ред.*).

³ Жорж Леопольд Кюв'є (1769–1832) — французький натураліст, вважається засновником порівняльної анатомії та палеонтології. Відомий науковими працями в області систематики тварин. Автор монументального дослідження «Царство тварин» (1817), фрагмент 4-го тому якого тут перефразовує Г. Мелвілл. (*Прим. ред.*).

⁴ Джеймс Колнетт (1753–1806) — капітан ВіМФ Великої Британії, дослідник і хутряний промисловець. Учасник 2-ої експедиції Джеймса Кука (див. вище) (1772–1775). Герман Мелвілл цитує журнал першої торгово-розвідувальної експедиції Джеймса Колнетта у 1786–1788 рр. «Подорож до Південної Атлантики і довкола мису Горн задля розширення промислу кашалотів та пошуку інших товарів, шляхом визначення портів, заток і гаваней, якірних стоянок серед островів та вздовж узбереж тих морів, де можливий ремонт британських купців» (1798). (*Прим. ред.*).

«В стихії вільній піді мною грали,
Пірнали, бились, плавали, ганялись
Всілякі риби різної породи,
Подоби й масті. Годі змалювати
Словами їх, і з моряків ніхто
Таких іще не бачив: від гіганта
Левіафана до дрібних комашок.
Тьми-тьменні їх вкривали кожну хвилю,
У хмари збившись, в острови плавучі,
Чуттям таємним ведені в просторах,
Хоча з усіх боків їх поглинали
Кити, акули, всякі страховидла,
Що в пашах мають ікла гачкуваті,
А на лобах мечі, пилки та роги».

Монтгомері. «Світ перед потопом»¹

«Гей, гімни врочисті співайте,
Царя океану вітайте!
Такого кита ще не здріла
Одвіку Атлантика ціла.
Жирніших постачити риб
Полярні моря не змогли б».

Чарлз Лем. «Тріумф кита»²

«1690 року кілька людей, стоячи на високій кручі над морем, дивились, як виграють у хвилях кити, пускаючи вгору водяні струмені. І один із тих людей зауважив, показавши на море: “Ото зелений лан, з якого живитимуться наші праправнуки”».

Овед Мейсі. «Історія Нентакіту»³

¹ Джеймс Монтгомері (1771–1854) — англійський поет. Зацитований фрагмент насправді належать його поемі «The Pelican Island» [Острів пеліканів] (1828), а не героїчним пісням «Світу перед потопом» (World before the Flood, 1812). (Прим. ред.).

² Чарлз Лем (1775–1834) — англійський поет і публіцист. Процитований уривок — початок сатиричної поезії «Тріумф кита» (The Triumph of the Whale, 1812). (Прим. ред.).

³ Повна назва історичного дослідження корінного нентакітця Оведа Мейсі (1755–1844) звучить так: «Історія Нентакіту. Грунтовна оповідь

«Я збудував хатинку для Сюзен і для себе, а ворота зробив у вигляді готичної арки, поставивши там китову щелепу».

Готорн. «Двічі розказані оповідки»

«Вона прийшла порадитися щодо пам'ятника тому, кого кохала замолоду: він загинув, полюючи на кита в Тихому океані, щонайменше сорок років тому».

Там-таки

«Ні, пане, це справжній кит, — відказав Том. — Я бачив його струміль. Він кілька разів пустив угору дві райдуги, такі, що глянути любо. О, то добраче барило з лоєм!»

Фенімор Купер. «Лоцман»¹

«Принесли газети, і ми прочитали в «Берлінському віснику», що там уже показують на сцені китів».

Екерманн. «Розмови з Гете»²

«Господи! Містере Чейс, що сталося?» — «Кит пробив наш борт», — відповів я».

Овен Чейс із Нентакіту,

старший помічник капітана «Ессекса».

«Розповідь про загибель китобійного судна «Ессекс» із Нентакіту, потопленого великим кашалотом у Тихому океані». Нью-Йорк, 1821

про залюднення острова англійцями, а також про народження і піднесення китоловного промислу та рівною мірою інші історичні факти про цей острів та його мешканців» (The History of Nantucket, 1835). (Прим. ред.).

¹ «Лоцман: Морська історія» (The Pilot: A Tale of the Sea, 1823) видатного американського письменника-романтика Джеймса Фенімора Купера (1789–1851) — історичний роман, написаний за мотивами життя і кар'єри фундатора військово-морського флоту США, шотландця, капітана Джона Пола Джонса (1747–1792), героя Війни за незалежність США. (Прим. ред.).

² Йоганн Петер Екерманн (1792–1854) — німецький літератор, особистий секретар і друг Йоганна Вольфганга Гете (1749–1832), упорядник його посмертних видань, включно з повним зібранням творів у 40 томах. «Розмови з Гете в останні роки його життя, 1823–32» (Gespräche mit Goethe in den letzten Jahren seines Lebens, 1823–32; 1836–38) — один із найважливіших документів у гетезнавстві, що містить чимало інформації про особисте життя поета. (Прим. ред.).

«Матрос уночі між снастями сидів,
А вітер вільно свистів.
А місяць то ясно, то тьмяно світив,
І кит недалеко по морю плив,
І слід фосфорично горів».

Елізабет Оукс Сміт¹

«Довжина линв, розмотаних із кількох човнів під час полювання на цього кита, складала загалом 10440 ярдів, чи майже шість англійських миль...

...Інколи кит стріпує в повітрі своїм величезним хвостом і лясає ним, наче батоном, з такою силою, що звук той чути за три-чотири милі».

Скорсбі²

«Ошалілий від болю, якого завдають йому нові й нові удари гарпунів, розлючений Кашалот крутиться на всі боки, підіймає з води величезну голову і широко роззявленою пащею хапає все, що наверхеться. Він штовхає головою човни, і вони відлітають геть з неймовірною швидкістю, а інколи розскакуються на друзки...

...Це дуже дивна річ, що звичок такої цікавої й такої важливої з комерційного погляду тварини, як Кашалот, ніхто не вивчав; у будь-якому разі він збудив дуже мало інтересу серед численних — і часто вельми тямущих — дослідників, хоч

---

¹ Елізабет Оукс Сміт (1806–1893) — американська літераторка, поетеса, громадська діячка, феміністка і суфражистка. Наведена цитата — початок першої строфи однієї з її найвідоміших поезій «The Drowned Mariner» [Потонулий моряк] (1846). (*Прим. ред.*).

² Вільям Скорсбі-мол. (1789–1857) — англійський китобій, природознавець і священник англіканської церкви. Дослідник Арктики, який уперше наніс на карту значну частину узбережжя Східної Гренландії. Герман Мелвілл цитує розрізнені фрагменти «Journal of a Voyage to the Northern Whale Fishery, including Researches and Discoveries on the Eastern Coast of Greenland» [Щоденника плавання на північний китобійний промисел разом із дослідженням та відкриттям східного узбережжя Гренландії] (1823). (*Прим. ред.*).

за останні роки вони, напевне, мали безліч нагод, ще й дуже зручних, спостерігати за поведінкою кашалотів».

Томас Біл. «Історія кашалота», 1839¹

«Кашалот (спермацетовий кит) не тільки озброєний краще за справжнього, або гренландського кита (бо має грізну зброю на обох кінцях тіла), а й значно частіше виявляє схильність користатися тією зброєю для нападу, і то так спритно, відважно й злісно, що його доводиться вважати найнебезпечнішим і найгрізнішим серед усіх відомих видів китового плем'я».

*Фредерік Дебелл Беннетт,
«Китобійне плавання довкола світу». 1840²*

«13 жовтня.

«О, о, дмуха!» — закричав матрос на топі щогли.

«З якого боку?» — спитав капітан.

«Три румби від завітряного борту, капітане!»

«Стерничий, завертай під вітер! Так тримати!»

«Єсть, так тримати, капітане!»

«Гей, там, на марсі! Бачиш того кита?»

«Бачу, капітане! Цілий табун кашалотів! Он, дмухає! Он, вистрибнув!»

«Гукай! Гукай щоразу!»

«Єсть, капітане! Дмухає! Ондечки! Он! Знов, зно-о-ов! Он вистрибну-у-в!»

«Далеко?»

«Дві з половиною милі!»

---

¹ Томас Біл (1807–1849) — доктор медицини, англійський лікар і корабельний хірург. Повна назва одного із найважливіших досліджень в історії китоловного промислу та мелвіллівських джерел — «Природнича історія кашалота: про його анатомію, фізіологію, харчування, спермацет, сіру амбру, народження та розвиток китоловства, переслідування та лови, білування та вивірку, а також про опис кораблів, вельботів, моряків і перелік угідь. З нарисом китобійного плавання в південних морях у додатку, включно з повним описом усіх подій та пригод, що сталися під час нього та в яких автор особисто брав участь» (The Natural History of the Sperm Whale, 1839). (Прим. ред.).

² Фредерік Дебелл Беннетт (1806–1859), доктор медицини, англійський лікар і корабельний хірург, дослідник анатомії кашалотів. (Прим. ред.).

«Грім побий! Так близько! Всі нагору!»

*Дж. Росс Браун.
«Образки з плавання на китолові», 1846¹*

«Китоловне судно “Глобус”, на палубі якого відбулися ті страшні події, що про них ми маємо намір розповісти, було з острова Нентакіт».

*«Повість про бунт на “Глобусі”, написана Леєм і Гассі —
єдиними вцілілими членами команди», 1828²*

«Одного разу поранений кит погнався за ним. Якийсь час йому щастило відпихатися списом, але врешті розлючене страховище налетіло на човен; він і його товариші врятувалися тільки тим, що стрибнули в воду, побачивши, що удару не уникнути».

«Місіонерський щоденник» Таермана і Беннета³

«Сам Нентакіт, — сказав містер Вебстер, — є незвичайним і гідним уваги джерелом національних прибутків. Живе там вісім-дев'ять тисяч людей, і вони своїм ремеслом, що вимагає

---

¹ Джон Росс Браун (1821–1875) — американський мандрівник, урядовий агент, літератор та митець-графік, що справив певний вплив на цілу низку американських письменників XIX ст. Повна назва цитованої книги — «Образки з плавання на китолові укупі з нотатками про перехід до острова Занзібар та стислою історією китоловства, його минувшиною і теперішнім станом» (*Etchings of a Whaling Cruize*, 1846). Дві віршовані цитати, що замикають цей розділ, також, найпевніше, походять із книги Росса Брауна. (*Прим. ред.*).

² Повна назва першоджерела — «Повість про бунт на борту корабля «Глобус» із Нентакіту, що стався в Тихому океані у січні 1824 року, і журнал дворічного перебування на острові Малгрейва зі спостереженнями про життя та побут його мешканців» (*A Narrative of the Mutiny, on Board the Ship Globe*, 1828). Його автори — єдині вцілілі з-поміж частини китобоїв-бунтівників, висаджених на берег, Сайрус Гассі та Вільям Лей. (*Прим. ред.*).

³ Превелебний Деніел Таерман (1773–1828) і Джордж Беннет, есквайр (1774/75–1841) — англійські священники, місіонери Конгрегаціоналістської церкви, спогади яких про подорожі екзотичними країнами Індійського і Тихого океанів упорядкував згаданий вище Джеймс Монтомері у 1831 р. (*Прим. ред.*).

якнайбільшої відваги та витривалості, роблять чималий внесок у прибутки всього американського народу».

*Виклад промови Деніела Вебстера
в Сенаті Сполучених Штатів під час дебатів
з нагоди спорудження хвилерізу на Нентакіті, 1828¹*

«Кит звалився просто на нього і, як видно, вбив його в одну мить».

*Велебний Генрі Т. Чивер. «Кит і китобої,
або ж Пригоди китобоя і життєпис кита,
складені під час зворотного рейсу на «Комодорі Пребл»²*

«Гляди, як тільки писнеш, — відказав Семюел, — я враз спроваджу тебе на той світ».

*«Життя Семюела Комстока (бунтівника),
описане його братом Вільямом Комстоком».
Інша версія розповіді про китобійне судно «Глобус»*

«Плавання німців і голландців у північних морях з метою відкрити, якщо можливо, новий морський шлях до Індії хоча й не досягли своєї прямої мети, зате виявили китобійні угіддя».

«Комерційний словник» Мак-Куллоха³

«Вплив тут взаємний: м'яч ударяється об землю, щоб стрибнути ще вище вгору. Адже, шукаючи нових промислових

---

¹ Деніел Вебстер (1782–1852) — американський юрист, політичний і державний діяч, двічі держсекретар, законодавець, конгресмен від Нью-Гемпширу та Массачусетсу кількох скликань. У 1828 р. Деніел Вебстер саме був сенатором США від штату Массачусетс у складі Національної республіканської партії. (Прим. ред.).

² Генрі Теодор Чивер (1814–1897) — американський священник, пастор, автор спогадів «Кит і китобої» (The Whale and His Captors, 1850), написаних під час плавання на китобої «Комодор Пребл» у 1849 р. — одного з найважливіших джерел «Мобі-Діка», особливо що стосується стилю та манери письма. (Прим. ред.).

³ Джон Ремзі Мак-Куллох (1789–1864) — шотландський політекономіст і популяризатор класичної економіки в пресі, редактор та упорядник галузевих видань, зокрема монументального «A Descriptive and Statistical Account of the British Empire» [Опису та статистичної картини Британської імперії]. (1837). (Прим. ред.).

угідь, китобої, здається, попутно знаходили нові ключі до того таємничого Північно-Західного проходу¹.

З неопублікованого

«Зустрівши в морі китобійне судно, неможливо не здивуватись його виглядові. Вітрила зарифлені, дозорці на щоглах пильно оглядають морський обшир — усе це зовсім не схоже на корабель у звичайному рейсі».

«Течії і китоловство».

Дослідна експедиція США²

«Можливо, гуляючи в околицях Лондона або й десь-інде, ви бачили велетенські вигнуті кістки, вкопані сторч у землю в вигляді арок, чи воріт, чи входів до альтанок, і вам, може, пояснювали, що це ребра китів».

«Розповіді про китобійне плавання до Льодовитого океану»³

---

¹ Північно-Західний прохід — морський шлях із Атлантичного океану до Тихого, активні пошуки якого тривали з кінця XVI ст. У часи Германа Мелвілла все ще сильний резонанс мали як трагічна історія зниклої експедиції відомого полярника Джона Франкліна (1786–1847), так і марні спроби з'ясувати її долю Робертом Мак-Клюром (1807–1873). Першим дослідником, що зміг його повністю пройти від океану до океану, у 1903–1906 рр. став норвежець Руал Амундсен (1872–1928) і його команда з шести осіб на борту дерев'яної промислової яхти «Йоа». Цитата насправді належить самому Германові Мелвіллу. (*Прим. ред.*).

² У 1838–1842 рр. уряд США проводив масштабну військово-політичну та науково-дослідну експедицію в акваторії Тихого океану, в якій брало участь 6 військових кораблів на чолі із шлюпом «Венсанн». Керував експедицією талановитий дослідник Чарлз Вілкс (1798–1877), на той момент лейтенант, а згодом контр-адмірал ВМФ США, чий слова із відповідного звіту «Narrative of the United States Exploring Expedition» (1844) і наводить Г. Мелвілл. (*Прим. ред.*).

³ Насправді, книга, про яку йдеться, називається «Розповіді про плавання до Льодовитого океану» (Tales of a Voyager to the Arctic Ocean). Її автор — Роберт Пірс Гіллс (1788–1858). (*Прим. ред.*).

«Аж коли човни вернулися з погоні за тими китами, білі побачили, що їхнім судном, учинивши на ньому різанину, заволоділи дикуни, найняті як матроси».

*Газетний репортаж про те, як було втрачено
й відбито назад китобійне судно «Гобомак»¹*

«Загальновідомо, що з екіпажів китобійних суден (американських) мало хто вертається додому на тому судні, на котрому відплив».

*"Плавання на китобійному судні»,
звіт Дж. Родса²*

«Несподівано з води виринуло якесь величезне тіло і підскочило прямовисно в повітря. То був кит».

Гарт. «Міріам Гробб, або ж Китолов»³

«І хай навіть кита загарпунено. Але уявіть собі, яким чином можна впоратися з дужим невіїждженим лошаком, тільки зашморгнувши його мотузком за хвіст».

Розділ про китоловство у «Всячині»⁴

---

¹ Мелвіллівська вигадка. У спогадах Г. Мелвілла одна на одну нашарувалися кілька подій і три кораблі: сутичка з індіанцями екіпажу корабля «Авашонкс» (1835), сутичка з мікронезійськими острів'янами екіпажу корабля «Шерон» (1842) і вітрильник «Гобомок», офіцером якого служив Сайлас Джонс, що перед цим брав участь у подіях на «Авашонксі». (*Прим. ред.*).

² Перше речення книги такого собі Джеймса Родса «Товариство втікачів і його плавання на китобійному судні: спогади і пригоди, що сталися протягом одного року на Тихому океані та в нетрях Південної Америки» (*A Cruise in a Whale Boat, by a Party of Fugitives, 1848*). (*Прим. ред.*).

³ «Міріам Гробб, або ж Китолов» (1835) — пригодницький роман Джозефа Гарта (1798–1855) про побут і ділове життя китобоїв Нентакіту — перший присвячений цій темі в американській літературі і, крім того, заснований на реальних фактах. Свого часу неабияк вплинув на Германа Мелвілла і став одним із основних джерел натхнення при створенні «Мобі-Діка». (*Прим. ред.*).

⁴ «Всячина», точніше «Побрехеньки з дна морського» (*Ribs and Trucks from Davy's Locker, 1842*) — збірник журнальних оповідань на найрізноманітнішу тематику.

«Одного разу я побачив двох цих велетнів (китів) — видимо, самця й самицю, — що повільно пливли одне за одним понад самим берегом (Вогненної Землі), над яким схиляв свої віти бук».

Дарвін. «Подорож природознавця»¹

«Обидві табань! — крикнув старпом, коли, повернувши голову, вгледів біля самого носа човна розчепірені щелепи величезного кашалота, що загрожували їм неминучою смертю. — Табань, хто жити хоче!»

Гельярд. «Вортон-китобоець»²

«Гей, хлопці, сміліше! Гей, будьте готові
Гарпун вгородити між ребра китові!».

Нентакітська пісня

«О Ките-огроме! У бурі, у громі,
У морі безкраїм твій дім.
Де сила — то право, твоя там держава,
Ти Цар у безмежжі морським».

«Пісня про кита»

---

¹ Тут йдеться про знаменитий щоденник Чарлза Дарвіна (1809–1882), який він вів під час своєї науково-дослідної подорожі на бриг-шлюпі «Бігль» у 1831–1836 рр. і який при першій окремій публікації отримав назву «Journal of Researches into the Geology and Natural History of the various countries visited by H.M.S. Beagle» [Журнал геологічних та природознавчих досліджень у різних країнах, відвіданих під час експедиції на «Біглі»] (1839). (*Прим. ред.*).

² Похмурий бульварний пригодницький роман «Вортон-китобоець, або Гордість Тихого океану» [Wharton the Whale-Killer, or, The Pride of the Pacific] уперше вийшов друком у 1848 р. у бостонському видавництві Фредеріка Глісона і був підписаний іменем такого собі автора Гаррі «Гарделя» Гельярда, можливо, вигаданого, що писав зокрема багато на морську тематику. Окремі епізоди цього роману знайшли своє відображення і в «Мобі Діку»: наприклад, нагорода від капітана першому, хто побачить кита, тривале переслідування тварини і загибель корабля. (*Прим. ред.*).

1

ОБРИСИ

Звітть мене Ізмаїлом¹. Кілька років тому — байдуже, скільки саме, — зоставшись без грошей, чи майже без грошей, і без ніякого цікавого діла, що тримало б мене на суходолі, я надумав поплавати по морях, побачити трохи водяної частини нашого світу. Це такий у мене спосіб розганяти нудьгу й пожвавлювати кровообіг. Коли я помічаю в себе похмурі зморшки біля уст, коли в душі настає вогкий, мрячний листопад, коли я ловлю себе на тому, що мимоволі зупиняюся біля кожної крамниці з трунами, а побачивши на вулиці похоронну процесію, зразу пристаю до неї; а надто ж тоді, коли мене так опанує хандра, що я мушу закликати на поміч найміцніші моральні засади, аби не вибігти на вулицю та не збивати капелюхи з усіх стрічних підряд, — отоді я вирішую, що треба негайно подаватись у море. Це замінює мені пістоль і кулю. Катон² з філософською тирадою кидається грудьми на свій меч, а я спокійно сідаю на корабель. У цьому нема нічого дивного. Майже в усіх людей, у кожного на свій лад — може, несвідомо — в ту чи іншу хвилину життя зринають десь такі самі почуття до моря, як у мене.

Ось, приміром, ваше місто на острові Мангетені оперезане причалами, наче острови Індії кораловими рифами. З усіх боків б'є в нього своїм прибоєм торгівля. Хоч куди б ви пішли,

---

¹ Ізмаїл (букв. переклад з івриту «Нехай почує Господь») — син Авраама та його наложниці Агар, єгиптянки, брат Ісаака по батьку. Про нього ангел Господній сказав: «Він буде дикий чоловік: його рука проти всіх, і рука всіх проти нього; він оселиться перед усіма своїми братами» (Бут. 16:12). (*Прим. ред.*).

² Марк Порцій Катон (95 до н. е. — 46 до н. е.), відомий також як Катон Молодший — давньоримський політичний діяч. Після самогубства в обложеній Цезарем Утіці став символом захисників республіканського ладу. (*Прим. ред.*).

праворуч чи ліворуч, вулиця виведе вас до води. Найдаальший кінець — Батарей¹, де гордий хвилеріз обмивають хвилі та обвіюють вітри, які всього кілька годин тому були ще в чистому морі далеко від землі. Погляньте на стовпища людей, що стоять там і дивляться на воду.

Обійдіть місто в дрімливий недільний день. Пройдіться від мису Корлірс до Коентіських стапелів, а звідти Вайтголлом² на північ.

Що ви побачите? Наче безмовні вартові, розставлені довкіл усього міста, стоять тисячі й тисячі смертних, заморожено споглядаючи океан. Ті спираються на палі, ті сидять на краю причалів, ті дивляться через фальшборти суден, що прибули з Китаю, а ті високо повидирались такелажем, ніби шукаючи місця, звідки було б видно більше моря. А то ж усе люди суходільні; в будень вони сидять ув'язнені в чотирьох стінах, припнуті до прилавків, прицвяховані до стільців, прикуті до письмових столів. Як же це? Хіба вже немає зелених лук? Що роблять тут ці люди?

Та гляньте! Он усе нові й нові юрби простують до самої води, немов збираються пірнати в море. Диво дивне! Їм неодмінно треба дійти аж до останнього краєчка суходолу; потупцятись у затишку за отими складами — це їх не задовольняє. Ні. Їм треба підійти до самісінької води, тільки-тільки аби не впасти в неї. І ось вони стоять там довжелезними шеретами на цілі милі — на цілі ліги. Усе то — суходільні люди, що прийшли сюди з вуличок і завулків, з вулиць і проспектів — з півночі, з півдня, з заходу й зі сходу. Але тут вони всі злиті в одне. Скажіть мені: невже їх притягує магнетична сила компасних стрілок усіх отих суден?

І ще одне. Уявіть собі, що ви десь на селі, в якомусь озерному краї серед гір. Хоч якою б стежкою ви пішли, десять шансів проти одного, що та стежка допровадить вас у долину й зоставить над плесом якогось потоку. Це просто чари — та й годі. Візьміть найнеуважливішу людину, з головою заглиблену

¹ Батарей — сквер у Нью-Йорку, на південному місці острова Мангетен, де колись був форт. (Прим. пер.).

² Вайтголл — вулиця, що тягнеться по Мангетену з півдня на північ. (Прим. пер.).

в свої думи, підніміть її на ноги, вирядіть у путь — і вона неминуче приведе вас до води, аби тільки там була поблизу вода. Якщо вам колись доведеться помирати зі спраги у Великій Американській пустелі й у вашому каравані знайдеться якийсь замислений професор-метафізик, зробіть таку спробу. Так, це всім відома річ, що роздуми і вода нерозлучні навіки.

Або уявіть собі художника. Він надумав змалювати для вас романтичний краєвид, найтіністіший, найтихіший, найдрімливіший, найчарівніший куточок в усій долині річки Соко¹. Що він найбільше вирізнить на своїй картині? Ось стоять дерева, всі дуплисті, немов у кожному живе самітник і висить розп'яття; а там заснула лука; а он дримає череда; а он углибині здіймається над хатиною сонний димок. У далекий ліс веде звивиста дорога — ген аж до скелястих відног, скупаних у синій імлі узгір'їв. Та хоч увесь краєвид лежить перед нами, мов зачарований, і хоч ота он сосна ронить, мов глицю, свої зітхання на голову отому он вівчареві, все було б намарне, якби очі вівчаря не були втуплені в чарівничий потічок перед ним. Навідайте прерії в червні, коли там можна десятки й десятки миль брести по коліна в тигрових лілеях. Якого чару бракуватиме вам? Води! Там нема ні краплини води! Якби в Ніагарі замість води ринув пісок, чи поїхали б ви за тисячу миль тільки для того, щоб побачити її? А чому вбогий поет із Теннессі, несподівано розжившись на дві жмені срібла, завагався: чи купити плащ, так прикро йому потрібний, а чи витратити ті гроші на подорож пішки до Рокевейського пляжу?² І чому майже кожного здорового, міцного хлопця зі здоровою, міцною душею у свій час охоплює несамовите прагнення стати моряком? Чому, вперше вирядившись у плавання як пасажир, ви й самі відчули такий містичний трепет, коли побачили, що суходіл сховався за обрієм? Чому стародавні перси вважали море священним? Чому греки приділили йому окреме божество, і то рідного брата самого Зевса? Безперечно, все це щось та означає. А ще глибше значення є в історії Нарциса, який, не

¹ Соко — річка в штаті Мен, на північному сході США. (Прим. пер.).

² Рокевей — мис на півдні острова Лонг-Айленд, нині в межах міста Нью-Йорка. (Прим. пер.).

мігши збагнути бентежно-ніжного образу, побаченого в кри-ниці, сам стрибнув туди й утопився. Але ж той самий образ бачимо й ми в усіх річках та океанах. Це образ незбагненої таїни життя; оце вам і ключ до всієї загадки.

Та коли я кажу, що маю звичку вирушати в море щоразу, як мені починає туманитись в очах та стискати груди, я зовсім не хочу сказати, ніби вирушаю у плавання як пасажир. Бо, щоб стати пасажиром, неодмінно треба мати гаманець, а гаманець — то нічого не вартий шкураток, коли він порожній. Крім того, на пасажирів нападає морська хвороба, вони стають дратливими, не сплять уночі, й подорож, загалом кажучи, не дуже тішить їх. Ні, я ніколи не йду в море як пасажир; і хоч я вже добре-таки просяк морською сіллю, та не вирушаю в плавання і як адмірал, чи капітан, чи кок. Весь блиск і всю почесність таких посад я полишаю тим, кому вони до вподоби. А мені всі почесні, шановані труди, клопоти й прикросі — осоружні. Мені аби тільки дати раду собі самому, а не те що давати раду кораблям, баркам, бригам, шхунам і ще бозна-чому. Що ж до посади кока, то я визнаю, що це служба вельми почесна, бо кухар на судні теж ніби належить до начальства; проте я ніколи не любив смажити птицю, хоча на-вряд чи хто говоритиме шанобливіше, навіть святобливіше за мене про качку чи гуску, коли її вже як слід засмажено і як слід помащено, посолено та поперчено. Певне, тільки завдяки ідоловірській любові стародавніх єгиптян до печених ібісів та смажених гіпопотамів ми маємо змогу оглядати мумії цих створінь у отих велетенських куховарнях — пірамідах.

Ні, коли я вирушаю в море, то тільки простим матросом, чиє місце — на носі судна, внизу, в кубрику на півбаку, або ж нагорі — під бом-брам-стенюгою. Правда, ганяють мене там добряче, і я мушу стрибати з реї на рею, мов коник на травне-вій луці. І спочатку в цьому мало приємного. Це вражає ваше почуття честі, особливо коли ви походите зі старої, давно осі-лої в країні родини, як-от ван Ренселаари, чи Рендолфи, чи Гардіканути. А ще гірше — коли ви, перше ніж умочити руки в корабельну смолу, обіймали високу посаду вчителя сіль-ської школи і перед вами нітилися навіть найбільші здоровила в класі. Перехід з учителів у матроси буває досить прикрий,

можу запевнити, і щоб терпіти його з усмішкою, треба хильнути досить міцного відвару з Сенеки та стоїків. Але й до цього з часом звикаєш.

Що з того, що якийсь там старий жмикрут-капітан наказує мені братися за швабру та драїти палубу? Чи багато заважить таке приниження, коли покласти його, скажімо, на терези Нового Заповіту? Невже ви гадаєте, ніби Архангел Гавриїл матиме про мене гіршу думку тільки через те, що я покvapно й шанобливо скоряюсь наказам тих старих жмикрутів? А хто ж не раб, скажіть?! Отож нехай старі капітани ганяють мене туди й сюди, і стусають, і поштурхують мною, — я втішатиму себе думкою, що так воно й слід, бо кожного з нас у той чи інший спосіб теж ганяють чи то в фізичному, чи то в метафізичному розумінні слова, тому в усьому світі ця штурханина йде по колу, і кожен має задовольнятися, почухавши кулак об чиюсь спину.

Знову ж, я неодмінно йду в море матросом, бо тоді мені платять за всі мої клопоти, а де ви бачили, щоб хтось заплатив хоч цента пасажирові? Навпаки, пасажери самі мусять платити. А це величезна різниця: чи ти платиш, чи платять тобі. Необхідність платити — це, можливо, найдошкульніша з тих кар, що їх накликали на нас двоє злодюжок із райського саду¹. Та коли *платять тобі*, що може з цим зрівнятися? Це дуже велике диво, що ми одержуємо гроші з такою вдячністю й запопадливістю, коли врахувати, що ми цілком щиро вважаємо гроші коренем усього лихого на світі, а багатих — незугарними ввійти в Боже Царство. Ох! Як охоче ми прирікаємо себе на вічну згубу!

І врешті я вирушаю в море простим матросом ще й задля здорового моціону та чистого повітря на баку судна. Бо ж у цьому світі вітри куди частіше віють спереду, ніж ззаду (принаймні якщо ви не порушуєте Піфагорової тези про споживання квасолі²), отож Адмірал на шканцях здебільшого дихає повітрям уже з других рук, після матросів, що живуть на баку.

¹ Тобто Адам і Єва, яких вигнали з райського саду, позаяк, попри Божу заборону, вони скуштували плід із Древа пізнання добра і зла. (*Прим. ред.*).

² «Теза про вживання бобів» написана грецьким філософом VI ст. до н. е. Піфагором або одним із його послідовників. (*Прим. ред.*).

Хоч він і гадає, ніби дихає ним перший, проте помиляється. Отак само частенько юрба веде за собою своїх проводирів — і так само ті проводирі про це й не здогадуються. Але чому я, вже кілька разів скуштувавши морського повітря як матрос на торговельному судні, тепер надумав піти в плавання на китолові? На це питання найкраще може відповісти отой невидимий полісмен Фатуму, що безнастанно наглядає за мною, потай стежить за кожним моїм кроком і якимось незбагненим чином на мене впливає. І нема сумніву: те, що я подався в море на китолові, було частиною великої театральної програми Провидіння, складеної дуже давно. Це була якась ніби коротенька інтермедія, сольний номер між поважнішими й тривалішими виступами. Гадаю, що відповідна частина афіші мала приблизно такий вигляд:

ЗАПЕКЛА БОРОТЬБА ПАРТІЙ
У ВИБОРАХ ПРЕЗИДЕНТА СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ

ПЛАВАННЯ ЯКОГОСЬ ІЗМАЇЛА НА КИТОЛОВІ

КРИВАВА БИТВА В АФГАНІСТАНІ

Хоч я й не можу сказати напевне, чому режисерки цієї вистави, тобто Парки, приділили мені таку мізерну роль у китобійному плаванні, тоді як іншим припали розкішні ролі у високих трагедіях, або ж коротенькі та легкі епізоди в салонних комедіях, або, нарешті, веселі виступи в фарсах, — хоч я й не можу пояснити цього достеменно; одначе, пригадавши всі обставини, мабуть, зумію трохи розкрити хитро нав'язані мені в різній замаскованій формі спонуки та мотиви, що змусили мене виконувати цю роль, та ще й нав'язали мені ілюзію, ніби я вибрав її сам, власною, ніким не нав'язаною волею і тверезим розумом.

Головною серед цих спонук була невідчепна мрія про самого кита. Таке грізне й таємниче страховище розбудило всю мою цікавість. А потім — оті далекі незвідані моря, на хвилях яких гойдається цей живий острів, і всі невідомі, ще безіменні небезпеки, якими він загрожує, а на додачу — ті тисячі див, що їх обіцяє патагонське узбережжя нашому зорові

та слухові, — все це схилило мене піддатися своєму бажанню. Інших людей такі речі, можливо, не спокусили б, але мене пече безнастанна туга за чимсь далеким. Я люблю плавати в заказаних морях, сходити на дикі береги. Не зневажаючи всього доброго, я водночас зірко підмічаю страхіття і вмію зжитися з ними, якщо тільки вдається; адже завжди добре бути в злагоді з усіма мешканцями тієї оселі, де живеш.

Ось через усе це я й радий був своїй китобійній подорожі; велика шлюзова брама світу чудес розкрилася переді мною, і в фантастичних маривах, що манили мене в те плавання, до самого глибу моєї душі пара за парою впливали нескінченні процесії китів, а в самій середині їх — величний, сповитий таїною привид, подібний до снігової гори в хмарах.

2

ПОДОРОЖНЯ ТОРБА

Я запахав у свою подорожню торбу сорочку-другу, взяв торбу під пахву й подався в путь до мису Горн ¹ і Тихого океану. Покинувши славне місто на старому Мангеттені, я, як і годиться, приїхав до Нью-Бедфорда. Було це в грудні, в суботу, пізно ввечері. З превеликою досадою я дізнався, що невеличке поштове суденце, яке ходило на Нентакіт, уже відпливло, і тепер я аж до понеділка ніяк не зможу дістатись на острів.

Більшість молодих претендентів на труди й тяготи китовського життя приїждять саме сюди, до Нью-Бедфорда, щоб відплисти в море саме звідси; але, мушу сказати, я й не помишляв учинити так. Бо я вже твердо постановив собі, що вирушу в плавання тільки на нентакітському судні; в усьому пов'язаному з цим знаменитим старим островом є відтінок якоїсь

---

¹ Мис Горн — південний край Південної Америки. До відкриття Північно-Західного проходу в 1903–1906 рр. і завершення будівництва Панамського каналу в 1914 р. єдиним способом дістатися з Атлантики до Тихого океану було обігнути Південну Америку. (*Прим. ред.*).

гарної, гучної слави, що вабить мене надзвичайно. А крім того, хоч Нью-Бедфорд останнім часом помалу здобуває монопольне становище в китобійному промислі, зоставляючи бідний старий Нентакіт далеко позаду, проте саме Нентакіт був для нього величним прообразом, як Тір для Карфагена¹: адже саме в Нентакіті витягли на берег першого кита, впольованого в Америці. Бо звідки ж, як не з Нентакіту, вперше вийшли в море в погоню за левіафаном червоношкірі тубільні китобої на своїх каное? І звідки, як не з Нентакіту, вирушив у путь той перший відчайдушний шлюп, почасти навантажений навезеними з суходолу камінцями, — їх, як оповідають, жбурляли в кита, щоб пересвідчитися, чи досить близько підпливли до нього і чи можна вже кидати з бушприта гарпун.

Тепер я мав перебути в Нью-Бедфорді ніч, день і ще одну ніч, поки зможу відплисти до гавані свого призначення, а тому довелося замислитись: де ж я харчуватимусь і ночуватиму? Ніч не обіцяла чогось утішливого: вона була темна й похмура, ба більше — пронизливо холодна й смутна. Я не мав у місті жодного знайомого. Стурбовано обмацав я свої кишені, але знайшов там лише кілька срібняків. «Отже, Ізмаїле, — сказав я собі, стоячи посеред непривітної вулиці з торбою за плечима й порівнюючи морок у північній стороні з темрявою в південній, — отже, любий мій Ізмаїле, хоч де б ти надумав шукати нічліг, неодмінно попитай про ціну і не дуже вередуй».

Нерішуче ходив я по вулицях. Ось мені трапилася вивіска «Схрещені гарпуни», але той заїзд, як на мене, був надто розкішний, тож і дорогий. Трохи далі з вікон «Меч-риби» лилося таке яскраве червонясте світло, що воно немовби розтопило втоптаний сніг та лід перед будинком, хоч довкола той сніг і лід лежав щільним шаром дюймів на десять завтовшки, немов тверда асфальтована бруківка, не дуже вигідна для мене, бо ноги болюче відчували гостре, мов креміння, груддя: підосви моїх чобіт були в жалюгідному стані після тривалої й тяжкої служби. «Тут знову надто розкішно й дорого, — подумав

---

¹ Карфаген, стародавнє місто на території сучасного Тунісу, був заснований колоністами з Тіру, міста-держави на території сучасного Лівану. (Прим. ред.).

я, спинившись подивитися на те світле, що широко розливалось по вулиці, та послухати дзенькіт келихів за шибками. — Іди далі, Ізмаїле, — сказав я собі нарешті. — Чуєш? Відійди від цих дверей, бо тут ти заступаєш людям дорогу своїми латаними чобітьми». І я пішов далі. Тепер якийсь чуття вело мене вулицями, що прямують у бік моря, бо там, напевно, стояли найдешевші, хоча й не найвеселіші заїзди.

Які похмурі вулиці! Обабіч не будинки, а брили чорноти; лиш де-не-де вогник свічки, немов хтось ходить із тою свічкою по могильному склепу. В таку пізню годину, та ще й в останній день тижня, ця частина міста здавалася просто-таки безлюдною. Та ось я вгледів світло, що пробивалося крізь закіптюжені вікна з невисокої довгої будівлі, двері якої були гостинно розчинені. Вигляд вона мала занедбаний, як кожна будівля, призначена до загального вжитку; ступивши в двері, я зразу перечепився в сінях об ящик з попелом. «Гм! — подумав я, аж задихнувшись у хмарі, що злетіла в повітря. — Гм! Чи цей попіл не з пожарищ Гоморри¹? Спершу «Схрещені гарпуни», далі «Меч-риба», а цей заїзд, певне, має називатися «Пастка». Проте я сяк-так підвівся і, почувши зсередини гучний голос, відчинив другі двері — хатні.

Мені здалося, що я бачу засідання великого Чорного Парламенту в храмі Молоха, в Тофетській долині². З довгих лав, поставлених рядами, на мене озирнулось десь близько сотні чорних облич; а далі, стоячи за амвоном, гортав сторінки якоїсь книги Чорний Ангел. То була негритянська церква, і проповідник саме читав текст про тьму кромішню, плач і скрегіт зубів. «Гм, Ізмаїле, — промурмотів я до себе, задкуючи, — які-бо мізерні розваги в заїзді “Пастка”!»

Я рушив далі й урешті недалеко від гавані надибав тьмяний ліхтар, підвішений над дверима, і почув згори жалібне порипування. Звівши очі, я побачив, що то вітер розгойдує вивіску над дверима. На вивісці можна було вгадати

¹ Гоморра і Содом — два стародавніх біблійних міста, які, згідно з Біблією, були знищені Богом за гріхи хтивості. (Прим. ред.).

² В цій долині, що лежить на південь від Єрусалима, колись приносили людські жертви божеству Молохові. (Прим. пер.).

намальований білою фарбою високий прямий фонтан бризок, а нижче слова: «Заїзд “Кит”. Господар Пітер Гробб».

Гробб? «Кит»? Після «Схрещених гарпунів», «Меч-риби»... «Хрест, меч і гроб. Досить лиховісне сполучення», — подумав я. А втім, на Нентакіті, як я чув, це прізвисьце поширене, і цей Пітер, мабуть, родом звідти. А що світло було таке тьмяне, місцина о тій порі досить тиха і невеликий, ветхий дерев'яний будинок був неначе перевезений сюди з якоїсь вигорілої вулиці, та ще й вивіска, погойдуючись, рипіла так нужденно, то я вирішив, що якраз тут знайду дешевий нічліг і щонайкращу горохову каву.

То була химерна оселя — старий дім зі шпилястими фронтонами, жалісно похилений на один бік, ніби спаралізований. Стояв він на видному місці, на розі вулиці, де отой бурхливий вітер, евроклідон¹, завивав ще лютіше, ніж над суденцем бідолашного святого Павла.

А втім, цей самий евроклідон може бути досить приємним зефіром для того, хто сидить удома й спокійно гріє ноги перед коминком, збираючись лягати спати. «В наших судженнях про той буревій, званий евроклідомом, — твердить один старовинний автор, єдиний збережений примірник чийого твору належить мені, — буває величезна різниця залежно від того, чи споглядаємо ми його крізь засклеєне вікно, коли мороз панує тільки по той бік шибки, а чи крізь ті вікна без рам, чий єдиний скляр — костюмаха Смерть». «Щира правда, — подумав я, коли ця фраза, надрукована жирним готичним шрифтом, зринула в моїй пам'яті. — Мудро сказано!» Авжеж, мої очі — вікна, а оце моє тіло — дім. Як шкода, що в ньому ніхто не позамазував щілин та шпарин, не позатикав їх хоч подекуди клоччям. А тепер запізно щось направляти. Всесвіт уже завершений, замковий камінь у склепінні покладено, а тріски й скалки вже мільйони років як прибрано. Бідний Лазар², що цокоче з холоду зубами, поклавши голову на кам'яну приступку замість подушки, і своїми дрижаками струшує

¹ Євроклідон — північно-східний вітер, згаданий у євангельській книзі «Діяння апостолів». (Прим. пер.).

² Бідний Лазар і Багатій — персонажі євангельської притчі. (Прим. пер.).

з себе лахмани, міг би позатикати вуха ганчір'ям, а рота — кукурудзяним качаном, та однаково не зупинив би тим бурхливого євроклідона. «Пхе! Євроклідон! — каже старий Багатій, закутавшись у червоний шовковий халат (згодом він матиме ще червоніший). — Яка чудова морозяна ніч, як іскриться Оріон, як грають на небі північні сполохи! Хай собі хтось там розводиться про якісь східні та південні краї з вічним, ніби в теплиці, літом, мені полишіть привілей творити своє власне літо своїми власними дровами».

Та як гадає Лазар? Чи може він зігріти свої посинілі руки, простягаючи їх до пишних північних спалохів? Чи не волів би Лазар бути не тут, а десь на Суматрі? Чи не було б йому куди приємніше простягтись уздовж лінії екватора? Або, о великі боги, спуститись у саму геєну вогненну, аби лиш утекти кудись від цього морозу?

Те, що Лазар мусить, ніби викинутий морем, лежати отут, на кам'яній приступці перед дверима Багатія, здається ще дивовижнішим, ніж якби прибуксувати до котрогось із Молуккських островів айсберг. А проте й сам Багатій також живе, наче російський цар, у крижаному палаці, спорудженому з замерзлих зітхань, і, як голова товариства тверезості, п'є тільки теплуваті сльози сиріт.

Та годі вже цього скигління, ми ж зібралися на китобійний промисел, і того промислу в нас чимало попереду. Зішкребімо лід зі своїх обмерзлих підшов та подивімося, що ж воно за дім оцей — заїзд «Кит».

3

ЗАЇЗД «КИТ»

Вступивши під його шпилястий дах, ви опиняєтесь у просторих низеньких сінях, де по-старосвітському обшиті дошками стіни нагадують фальшборт якогось старого судна, що вже відслужило своє. На одній стіні висить дуже велика,

ЗМІСТ

Етимологія	7
Цитати	8
1. Обриси.	31
2. Подорожня торба	37
3. Заїзд «Кит»	41
4. Укривало.	56
5. Сніданок	60
6. Вулиця.	64
7. Молитовний дім	67
8. Казальниця	70
9. Казання	73
10. Побратим	83
11. Нічна сорочка	87
12. Біографія	89
13. Тачка	91
14. Нентакіт	96
15. Чаудер	98
16. Корабель	102
17. Рамазан	117
18. Замість підпису	124
19. Пророк	128
20. Заворушились	132
21. На судно!	134
22. З веселим Різдвом!	138
23. Навітряний берег	145
24. Оборонець	146
25. Постскриптум	152

26.	Рицарі й зброєносці	153
27.	Рицарі й зброєносці	156
28.	Ахав	161
29.	Входить Ахав, потім — Стаб	167
30.	Люлька	170
31.	Королева Мев.	171
32.	Китознавство	174
33.	Спексіндер	188
34.	Стіл у каюті.	191
35.	На щоглі	197
36.	На юті	205
37.	Захід сонця	215
38.	Смеркання	217
39.	Перша нічна вахта	219
40.	Опівночі на баку.	220
41.	Мобі Дік	225
42.	Білість кита	236
43.	Слухай!	246
44.	Карта	247
45.	Урочисте свідчення	253
46.	Припущення	262
47.	Ткач	265
48.	Перша погоня	268
49.	Гієна.	280
50.	Ахавів вельбот і його команда. Федаллах	282
51.	Фонтан-привид	285
52.	«Альбатрос»	289
53.	Гем	291
54.	Історія «Таун-Го»	296
55.	Про недоладні зображення китів	318
56.	Про менш хибні зображення кита і правдиве відтворення епізодів китобійного промислу	324
57.	Про китів намальованих, вирізьблених із зуба чи з дерева, китів з листового заліза чи з каменю, про китів серед гір та серед зірок	328

58.	Бріт.	331
59.	Кальмар	334
60.	Линва.	337
61.	Стаб убиває кита	341
62.	Кидок гарпуна	346
63.	Розсішки	348
64.	Стабова вечеря	349
65.	Кит як їжа	360
66.	Різанина, вчинена акулам.	363
67.	Білування кита	364
68.	«Ковдра».	366
69.	Похорон	370
70.	Сфінкс	371
71.	Історія «Єровоама»	374
72.	Мавпячий повідець	380
73.	Стаб і Фласк убивають справжнього кита, а потім розмовляють про нього	385
74.	Порівняльний опис голови кашалота	391
75.	Порівняльний опис голови справжнього кита.	396
76.	Таран	400
77.	Велика гейдельберзька бочка	402
78.	Цистерна й цебра	404
79.	Прерія	409
80.	Вершечок	412
81.	«Пеквод» зустрічає «Діву».	415
82.	Честь і слава китоловства	428
83.	Йона з історичного погляду	432
84.	Метання перекидьки	435
85.	Фонтан.	437
86.	Хвіст.	443
87.	Непереможна армада	448
88.	Школи й учителі	461
89.	Пійманий кит і нічий кит	465
90.	Голови чи хвости.	469
91.	«Пеквод» зустрічає «Пуп'янок троянди»	473

92.	Амбра.....	480
93.	Відринутий.....	483
94.	Стиск руки.....	490
95.	Облачення.....	494
96.	Салотопня.....	495
97.	Лампа.....	500
98.	Укладання й прибирання.....	501
99.	Дублон.....	504
100.	Нога й рука.....	511
101.	Карафка.....	518
102.	У гаю на Арсакідах.....	524
103.	Виміри китового скелета.....	529
104.	Викопний кит.....	531
105.	Чи меншають розміри кита? Чи він має зникнути?.....	536
106.	Ахавова нога.....	540
107.	Тесля.....	543
108.	Ахав і тесля.....	546
109.	Ахав і Старбак у каюті.....	551
110.	Квіквег у своїй труні.....	554
111.	Тихий океан.....	562
112.	Коваль.....	563
113.	Кузня.....	566
114.	Позолота.....	570
115.	«Пеквод» зустрічає «Парубка».....	572
116.	Агонія кита.....	574
117.	Вахта біля кита.....	576
118.	Квадрант.....	578
119.	Свічки.....	580
120.	Палуба перед кінцем першої нічної вахти.....	588
121.	Північ. Біля фальшборта на баку.....	589
122.	Опівночі на щоглі — грім і блискавка.....	590
123.	Мушкет.....	591
124.	Стрілка.....	594
125.	Лаг і лаглінь.....	597

126.	Рятувальний буй	601
127.	Палуба	604
128.	«Пеквод» зустрічає «Рахіль»	607
129.	У каюті	611
130.	Капелюх	612
131.	«Пеквод» зустрічає «Утіху»	617
132.	Симфонія	618
133.	Погоня — день перший	623
134.	Погоня — день другий	633
135.	Погоня — день третій	642
	Епілог	653